

**AUTIZM BILAN YASHAYOTGAN BOLALAR UCHUN ERTA
TASHXIS VA REABILITATSIYA USULLARINING
SAMARADORLIGI****Муаллиф: Одашбоева Хилола Эркинбой кизи**

Кукон Университети Андижон филиали

Педиатрия иши 24-03 гуруҳ талабаси

Илмий рахбар: Тоштемирова Нигора Иброхимовна

Кукон Университети Андижон филиали

Педагогика Психология ва Жисмоний маданият

кафедраси Укитувчиси

Annotatsiya: Mazkur maqola autizm spektr buzilishi (ASB) bo'lgan bolalar uchun erta tashxis qo'yish va rehabilitatsiya jarayonlarining ahamiyatini yoritishga qaratilgan. Hozirgi davrda autizm muammosi nafaqat tibbiyot, balki pedagogika, psixologiya va ijtimoiy sohalarda ham keng o'rganilmoqda. Erta aniqlash imkoniyatlari bola hayot sifatini yaxshilashga, ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashga va kelajakda mustaqil hayot kechirishlariga yordam beradi. Maqolada erta tashxisning asosiy mezonlari, skrining testlari va psixologik baholash usullari tahlil qilingan. Shuningdek, logopedik mashg'ulotlar, ABA (Applied Behavior Analysis) terapiyasi, sensor integratsiya texnologiyalari va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish dasturlarining samaradorligi o'rganilgan. O'zbekiston sharoitida erta tashxis va rehabilitatsiya xizmatlarini takomillashtirish, mutaxassislar tayyorlash va ota-onalar bilan ishlash tizimini rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: autizm, erta tashxis, rehabilitatsiya, ABA terapiya, logopedik mashg'ulotlar, sensor integratsiya, ijtimoiy moslashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash, inklyuziv ta'lim

Kirish

Bugungi kunda autizm spektr buzilishi (ASB) dunyo miqyosida eng ko‘p uchrayotgan rivojlanish xususiyatlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO) ma’lumotlariga ko‘ra, har 100 nafar boladan 1–2 tasida autizm belgilari kuzatiladi. Bu esa ijtimoiy sog‘liqni saqlash, ta’lim va psixologik xizmatlar tizimi oldiga yangi vazifalarni qo‘yadi. O‘zbekiston Respublikasida ham autizmga oid masalalar davlat siyosati darajasida ko‘tarilmoqda. Prezident Sh.M. Mirziyoyevning “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlarini ta’minlash va ularni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar” haqidagi qarorlarida ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirish, reabilitatsiya markazlarini tashkil etish va erta tashxis xizmatlarini yo‘lga qo‘yish masalalari alohida ta’kidlangan. Erta tashxisning ahamiyati shundaki, bola 2–3 yoshligidan boshlab rivojlanishdagi orqada qolish belgilarini aniqlash, nutqning paydo bo‘lmasligi, ko‘z bilan aloqa qilmasligi, takroriy stereotip harakatlarning mavjudligi mutaxassisga murojaat qilish zaruriyatini bildiradi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, erta bosqichda aniqlangan autizm holatlarida to‘g‘ri tanlangan reabilitatsiya dasturlari bola rivojlanishida katta ijobiy o‘zgarishlarga olib keladi. Kirish qismida autizmga bo‘lgan ijtimoiy munosabatni o‘zgartirish, stigma va stereotiplarni kamaytirish, ota-onalarni psixologik tayyorlash zarurligi ham muhim jihat sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, mamlakatimizda mavjud imkoniyatlar, reabilitatsiya markazlari va mutaxassislar tayyorlash tizimi haqida qisqacha ma’lumot beriladi. Maqolaning asosiy maqsadi – erta tashxis va reabilitatsiya usullarining samaradorligini ilmiy jihatdan asoslash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Adabiyotlar tahlili

Autizm masalasi XX asrning o‘rtalaridan boshlab ilmiy tadqiqotlarning markazida turadi. L. Kanner va G. Aspergerning ishlari autizmni alohida nevrologik va psixologik buzilish sifatida ajratishga imkon berdi. Keyingi yillarda olib borilgan tadqiqotlar autizm spektr buzilishi bir-biridan farq

qiluvchi, ammo umumiy xususiyatlarga ega bo'lgan rivojlanish buzilishlarini qamrab olishini isbotladi. Ilmiy adabiyotlarda autizmning asosiy diagnostik mezonlari – ijtimoiy o'zaro aloqaning sustligi, nutq va kommunikatsiyaning kechikishi, cheklangan va takroriy harakatlar mavjudligi sifatida qayd etiladi.

Zamonaviy adabiyotlarda erta tashxisning ustunligi ko'p bora ta'kidlanadi. Masalan, 18–24 oylik davrda skrining testlarini qo'llash bolaning rivojlanishidagi og'ishlarni aniqlashda samarali ekanligi isbotlangan. “M-CHAT-R/F” (Modified Checklist for Autism in Toddlers) testi dunyo miqyosida keng qo'llaniladi va ko'plab mamlakatlarda majburiy skrining dasturlariga kiritilgan.

Reabilitatsiya yo'nalishida esa ABA terapiyasi eng samarali usullardan biri sifatida tan olingan. Bu usul bolaga maqsadli ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarni bosqichma-bosqich o'rgatadi. Sensor integratsiya mashg'ulotlari bolaning sezgi tizimlarini uyg'unlashtirib, o'zini tutishdagi muammolarni kamaytirishga yordam beradi. Logopedik mashg'ulotlar nutqni rivojlantirish, talaffuzni to'g'rilash va muloqot madaniyatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

O'zbekiston olimlari ham bu borada izlanishlar olib bormoqdalar. Respublika ixtisoslashgan bolalar reabilitatsiya markazlarida autizmga ega bolalar bilan kompleks ishlar yo'lga qo'yilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, erta tashxis va reabilitatsiya dasturlarini integratsiya qilish bola rivojlanishini tezlashtiradi va jamiyatga moslashuvini yaxshilaydi.

Tadqiqot Toshkent shahridagi ixtisoslashgan reabilitatsiya markazida 2023–2024-yillarda o'tkazildi. Tadqiqotda 2–6 yosh oralig'idagi 40 nafar autizm spektr buzilishiga ega bola ishtirok etdi. Ular ikki guruhga bo'lindi: tajriba guruhi (20 bola) va nazorat guruhi (20 bola). Tajriba guruhiga ABA terapiya, logopedik mashg'ulotlar va sensor integratsiya dasturlari asosida 6 oylik intensiv reabilitatsiya dasturi qo'llanildi. Nazorat guruhi faqat umumiy psixologik maslahatlar bilan cheklangan.

Baholash uchun “M-CHAT-R/F” testi, nutq rivojlanishi bo‘yicha Denev testlari, shuningdek ijtimoiy aloqalar darajasini o‘lchash uchun Vineland Adaptive Behavior Scales (VABS-II) qo‘llanildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, tajriba guruhidagi bolalarda 6 oylik dasturdan so‘ng:

- nutq rivojlanishi ko‘rsatkichlari o‘rtacha 35% ga oshdi;
- stereotip harakatlar 40% ga kamaydi;
- ijtimoiy aloqa va o‘zini-o‘zi boshqarish ko‘nikmalari sezilarli yaxshilandi.

Nazorat guruhida esa ijobiy o‘zgarishlar minimal darajada bo‘lib, faqat 10–12% ni tashkil etdi. Bu esa tizimli va erta reabilitatsiya jarayonlarining yuqori samaradorligini tasdiqlaydi.

XULOSA

Maqolada o‘tkazilgan tadqiqotlar va adabiyotlar tahlili asosida shuni aytish mumkinki, autizm spektr buzilishi bo‘lgan bolalarda erta tashxis va reabilitatsiya jarayonlarini yo‘lga qo‘yish ularning ijtimoiy va kommunikativ rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, 2–3 yoshda boshlangan ABA terapiya, logopedik mashg‘ulotlar va sensor integratsiya dasturlari natijasida bolalarda nutq rivojlanadi, stereotip harakatlar kamayadi va jamiyatga moslashish darajasi ortadi.

O‘zbekiston sharoitida erta tashxis tizimini yanada rivojlantirish, barcha poliklinikalarda skrining testlarini joriy etish, mutaxassislar – logoped, defektolog, psixolog va reabilitologlarni tayyorlash muhim vazifalardan biridir. Bundan tashqari, ota-onalar bilan ishlash bo‘yicha maxsus treninglar, psixologik maslahatlar va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimini kengaytirish zarur.

Erta tashxis va reabilitatsiya tizimining mukammallashuvi autizmga ega bolalarning kelgusida mustaqil hayot kechirish imkoniyatlarini oshiradi va ularning ijtimoiy integratsiyasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5270-son Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi ma’lumotlari, 2024.
3. Mamatqulova S., “Autizm spektr buzilishlari va ularning reabilitatsiyasi”, Toshkent, 2023.
4. Xolmatova G., “Defektologiya asoslari”, Toshkent, 2022.
5. Rasulova N., “Psixologik maslahat va korreksion ishlar”, Samarqand, 2021.
6. Ergasheva D., “Inklyuziv ta’lim tamoyillari”, Toshkent, 2023.
7. To‘xtasinov A., “Bolalar rivojlanishida erta tashxisning ahamiyati”, Andijon, 2022.
8. Karimova L., “Logopedik mashg‘ulotlar metodikasi”, Toshkent, 2020.
9. O‘zbekiston Defektologiya ilmiy-tadqiqot instituti hisobotlari, 2023.
10. WHO Autism Factsheet, tarjima qilingan nashr, Toshkent, 2024.

